

Hľadanie pôvodu a bitka o princípy: holandské pripomínanie si reformácie v 19. storočí*

HERMAN PAUL, BART WALLET

„Kultúry pamäte“ neboli len exkluzívnym vlastníctvom národných štátov 19. storočia. Napriek tomu, že vytváraniu a cirkulácii kolektívnych pamätí sa doteraz venovala pozornosť najmä v kontexte európskeho nacionalizmu, bádatelia v oblasti výskumu pamäte žien a robotníckej triedy presvedčivo ukázali, že odvolávanie sa na pamäť pomáhalo vytvárať aj iné skupiny, ako len národné štáty v 19. storočí. Vychádzajúc z týchto poznatkov sa táto štúdia pokúša poukázať na to, aké dôležité bolo vytváranie kolektívnych pamätí pre náboženské komunity v Holandsku 19. storočia.[†] Za takéto spoločenstvá pokladáme rovnako viditeľné inštitúcie, akou je napríklad katolícka cirkev, ako aj predstavované (imagined) komunity ako „protestantská ortodoxia“. Význam kolektívnych pamätí pre tieto náboženské skupiny sa ukáže najmä pri analýze ich „politiky historickej identity“ v dlhšom časovom horizonte, čo je aj prípad tohto príspevku. V našom prípade sa pomocou pamätí holandských protestantov na (protestantskú) reformáciu zo 16. storočia pokúsime dokázať, že holandský protestantizmus 19. storočia sa vyznačoval živým zápasom o „kultúru pamäte“, ktorá mala odlišnú podobu od nacionalistických diskurzov v Holandsku ako aj od protestantských kultúr pamäte v iných krajinách, hoci sa s nimi v niektorých aspektoch prekrývala.

* Dlhšia a plne anotovaná verzia tejto štúdie bola po anglicky publikovaná ako *A Sun that Lost its Shine: The Reformation in Dutch Protestant Memory Culture, 1817-1917*, *Church History and Religious Culture* 88 (2008), 35-62. Štúdiu publikujeme s láskavým súhlasom ako autorov, tak i editorov a vydavateľa zborníka. Z angličtiny preložil Matej Hanula. Redakcia ponechala poznámkový aparát v pôvodnej úprave a neprispôbovala ho norme *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* (pozn. red.).

[†] Pôvodný anglický text používa pre celé opisované obdobie výrazy *the Netherlands* (Holandsko) a *Dutch* (holandský). V preklade sa pre obdobie do osamostatnenia Belgicka v roku 1830 používa termín *Nizozemsko*, *nizozemský* a po tomto termíne *Holandsko*, *holandský* (pozn. prekl.).

Keďže kolektívne pamäte reformácie sa doteraz študovali predovšetkým v nemeckom jazykovom kontexte,¹ situácia v Nemecku môže slúžiť ako východisko a štandard pre porovnanie. Podľa Johanna Burkhardta bola najcharakteristickejším rysom nemeckého *Refomationsgedächtnis* jeho premena z kontextu teologickej doktríny do polohy meštianskej slávnosti, ku ktorej došlo koncom 18. storočia. V desaťročiach pred rokom 1817 sa spomienkové slávnosti na reformáciu v Nemecku stále viac menili na oslavy občianskych slobôd a osvietenскеj racionality. „Zabúdajúc“ na konfesiónalnu čistotu, na ktorej ich predkom tak veľmi záležalo, premenila nemecká stredná trieda výročie reformácie na príležitosť osláviť občianske cnosti. Dokladajú to radostné oslavy 300. výročia reformácie z roku 1817, počas ktorých nahradila glorifikácia slobody a bratstva antikatólicke polemiky charakteristické pre 31. október v predchádzajúcich obdobiach.² Za hlavné dedičstvo reformácie označil W. F. Hegel občiansku slobodu, definovanú ako protipól náboženského nátlaku a intelektuálneho otroctva. Tá sa stala hlavným subjektom spomínania. Ako si navyše všimá Burkhardt, počas 2. polovice 19. storočia sa Luther premenil na buržoázneho otca rodiny a boli mu čoraz častejšie pripisované „nemecké“ kvality. V roku 1883 ho označili za „najnemeckejšieho zo všetkých Nemcov“. Ide o jasný náznak neskoršej rétoriky, ktorá pri oslavách 400. výročia v roku 1917 vykreslila Luthera ako nemeckého hrdinu.³

Aj keď tento proces, ktorý Burkhardt nazýva *Verbürgerlichung*, mal paralely aj v iných európskych krajinách, táto štúdia sa snaží poukázať na fakt, že v Holandsku

¹ Okrem článkov Hartmuta Lehmana vydaných ako celok v práci *Martin Luther in the American Imagination* (München, 1988), je jedinou výnimkou holandský zväzok o spomienkových oslavách v roku 1917, ktorý slúžil v istom zmysle ako východisko tejto štúdie: *De Reformatie-herdenking van 1917: historische beeldvorming en religieuze identiteitspolitiek in Nederland*, ed. Herman Paul, Bart Wallet and George Harinck (Zoetermeer, 2004).

² O nemeckých výročiach reformácie v 17. a na začiatku 18. storočia pozri bližšie Hans-Jürgen Schönstädt, *Antichrist, Weltheilsgeschehen und Gottes Werkzeug: römische Kirche, Reformation und Luther im Spiegel des Reformationsjubiläums 1617* (Wiesbaden, 1978); idem, 'Das Reformationsjubiläum 1617: geschichtliche Herkunft und geistliche Prägung', *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 93 (1982), 5-57; idem, 'Das Reformationsjubiläum 1717: Beiträge zur Geschichte seiner Entstehung im Spiegel landesherrlicher Verordnungen', *ibid.*, 58-118; Ruth Kastner, *Geistliche Rauffhandel: Form und Funktion der illustrierten Flugblätter zum Reformationsjubiläum 1617 in ihrem historischen und publizistischen Kontext* (Frankfurt am Main; Bern, 1982); Charles Zika, 'The Reformation Jubilee of 1617: Appropriating the Past in European Centenary Celebrations', in *Exorcising our Demons: Magic, Witchcraft and Visual Culture in Early Modern Europe* (Leiden; Boston, 2003), pp. 197-236.

³ Johannes Burkhardt, 'Reformations- und Lutherfeiern: die Verbürgerlichung der reformatorischen Jubiläumskultur', in *Öffentliche Festkultur: politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, ed. Dieter Düding, Peter Friedemann and Paul Münch (Reinbek, 1988), pp. 212-36. O ponemčovaní Luthera pozri najmä Hans Düfel, 'Das Lutherjubiläum 1883: ein Beitrag zum Luther- und Reformationsverständnis des 19. Jahrhunderts, seiner geistesgeschichtlichen, theologischen und politischen Voraussetzungen, unter besonderer Berücksichtigung des Nationalismus', *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 33 (1984), 1-94.

sa reformácia využívala na iné účely. Najcharakteristickejším prvkom osláv jej výročia v krajine medzi rokmi 1817 a 1917 nebol stúpajúci buržoázny charakter reprezentácií Luthera, ale dvojité pohyby, ktorý označíme nasledovne:

1. dôraz na *jednotu* všetkých protestantov
2. ako pokus nájsť *spoločný pôvod* týchto zjednotených protestantov v reformácii zo 16. storočia smerom v prvom prípade k záujmu o *podskupinové identity (subgroup identities)* a v druhom k zameraniu sa na teologické alebo morálne *princípy*, ktoré mali tieto skupinové identity podporovať.

I

Keď v roku 1817 vyzvala Generálna synoda Holandskej reformovanej cirkvi na radostné oslavy 300. výročia reformácie, nemala väčšina holandských protestantov so spomienkovými slávnosťami na reformáciu žiadne skúsenosti. Až na malé výnimky organizovala predtým zhromaždenia na pripomenutie si Lutherovej reformácie len luteránska menšina na území bývalej Holandskej republiky. Tieto oslavy viedli zvyčajne duchovní nemeckého pôvodu a aj v storočnicových rokoch sa zvolávali len vďaka výzvam zo zahraničia. V roku 1617 sa stal podnetom list kurfirsta Johanna Georga Saského, kým v roku 1717 inšpirovala nizozemské oslavy prosba luteránov z Gothy. Podľa záznamov sa Lutherových osláv v roku 1717 zúčastnilo aj niekoľko reformovaných kongregácií, nezanechali však žiadne stopy o jasnom názore na reformátora a neosvojili si ani nemeckú tradíciu (zdokumentovanú v Sasku počínajúc rokom 1668) každoročného pripomínania si reformácie počas 31. októbra.

Nemecký príklad sa však stal dôležitejším, keď sa v roku 1817 stalo 300. výročie príležitosťou na masové oslavy slobody, svornosti a náboženskej tolerancie – cností, ktorých význam stúpol koncom 18. storočia aj v Nizozemsku. Najneskôr v lete 1817 inšpirovala „oslava storočnice v ... iných krajinách“ provinčný cirkevný koncil v Zeelande k žiadosti, aby sa podobné spomienkové oslavy konali aj v Nizozemsku.⁴ Požiadavku adresovali samozrejme Generálnej synode Holandskej reformovanej cirkvi, ktorá bola od roku 1816 jej najvyšším administratívnym orgánom. Oplyvnená štátnym zamestnancom, „sekretárom pre záležitosti cirkvi“ Jocusom D. Janssenom, označila Generálna synoda „zachovanie poriadku a harmónie a kultiváciu lásky ku kráľovi a vlasti“ za dôležitú úlohu.⁵ Ako bolo zrejmé aj z nemeckého príkladu, len

⁴ Národný archív Haag, archív 'departement hervormde en andere erediengen behalve de rooms-katholieke', inv. č. 1966, záznamy výboru generálnej synody zo 4. 7. 1817.

⁵ 'Algemeen reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden', in *Reglementen, vervaardigd door het Algemeen Christelijk Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, en goedgekeurd door Zijne Majesteit den Koning* ('s-Gravenhage, 1816), p. 8.

málo iných faktorov mohlo tak významne prispieť k dosiahnutiu týchto cieľov, ako masové oslavy vychádzajúce z protestantských zdrojov. Nie je preto prekvapením, že synoda návrh zo Zeelandu jednohlasne schválila a prikázala lokálnym kongregáciám osláviť v nedeľu 2. novembra 1817 reformáciu „tak slávnostne a okázalo ako to náš spôsob uctievanie Boha dovoľuje a miestne okolnosti pripúšťajú“. Pastorov požiadali, aby kázali o dejinách reformácie. V snahe podporiť protestantskú jednotu zároveň synoda pozvala luteránov, remonštrátov a anabaptistov (mennonitov), aby sa k oslavám pridali.⁶

Napriek tomu, že na miestnej a regionálnej úrovni stále pretrvávala nespokojnosť s centralizáciou cirkevnej administratívy, inštrukcie synody sa všade rešpektovali. Tak ako v Nemecku, kde sa stal zo spomienkových osláv významný verejný sviatok, vzorce osláv, ktoré vznikli v predchádzajúcom patriotickom období či období Batávskej republiky, sa uplatnili aj pre 300. výročie reformácie. Interiéry kostolov ozdobili kvety, girlandy a obrázky reformátorov; deťom rozdávali brožúrky s „reformačnými piesňami“ a chudobným extra dary. V súlade so želaním synody (niekedy išlo dokonca o jasné pokusy zapáčiť sa cirkevnej administratíve), sa stala protestantská jednota témou mnohých kázni. Namiesto obrany teologickej ortodoxie, ako sa o to snažili luteránski pastori v rokoch 1617 a 1717, kázne vysvetľovali, že protestantizmus sa nemôže uzatvárať do konfesionálnych hraníc. Úlohou reformácie malo byť skôr pripomínať protestantom ich spoločnú minulosť a zdieľanú zodpovednosť za napĺňanie tejto „nevyhnutnej“ jednoty. Takto chápaná jednota oslavovaná v stovkách hymien napísaných špeciálne pre túto príležitosť sa symbolicky vyjadrovala spoločnými bohoslužbami reformovaných a luteránov a súhlasom protestantských kazateľov čítať rovnaké texty (napríklad Fil. 1, 3-11).⁷ Mnohí opisovali údajnú harmóniu a jednotu, ktorá vládla v časoch reformátorov a svojich poslucháčov vyzývali, aby sa stali takými spriaznenými a rovnako zmýšľajúcimi, akými boli podľa nich Luther, Zwingli a Kalvín. Pod tento diskurz o jednote sa zo svojich marginálnych pozícií podpisovali najmä luteráni, anabaptisti (mennoniti) a remonštráti.⁸

⁶ NA Haag, archív 'departement hervormde en andere erediensden', inv. č. 1966, záznamy výboru generálnej synody zo 4. 7. 1817; *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest der Hervorming, gehouden te Amsterdam, op den 2 november 1817* (Amsterdam, 1817), pp. ix-xi.

⁷ *Viering van het derde eeuwfeest der Kerkhervorming, op den 2 november 1817, door de hervormde en luthersche gemeenten te Culemborg* (Culemborg, 1817), pp. 6, 30-32, 46-47; W. F. Visch, *Leerrede over Ephes. V:8, gehouden op het derde eeuwfeest der Hervorming, den 31 oktober 1817* (Coevorden, 1817), pp. iii-iv.

⁸ Visch, *Leerrede*, p. 28; Jacobus Johannes le Roy, *De oorspronkelijke inrigting, het diep bederf en de hervorming der christen-kerk, de uitnemende voordeelen en nog overgeblevene gebreken dier hervorming, benevens de vooruitzigten op eene nog toekomstige veel voorkomener herstelling* (Dordrecht, 1818), pp. 163-4; J. H. Floh, *Kerkelijke redevoering ter gelegenheid der godsdienstige viering van het derde eeuwfeest der Kerkhervorming, uitgesproken op den 2 november 1817, te*

Až na malé výnimky zahŕňala táto jednota aj príslušníkov rímsko-katolíckej cirkvi. Katolícky konvertita J. G. le Sage ten Broek síce nazval oslavy „urážkou“ neprotestantov, z jeho poznámky však André de Bruin nesprávne vyvodil záver, že oslavy z roku 1817 mali antikatólicky náboj.⁹ Ako v skutočnosti priznal samotný Le Sage ten Broek, väčšina protestantských rečníkov sa zdráhala viesť polemiku s „Rímom“. Ak v kázňach katolíkov vôbec spomenuli (mnohí tak neurobili), hovorili o nich ako o kresťanských bratoch, ktorí potrebujú lásku a porozumenie. Reformovaný kazateľ Jan Scharp napríklad deklaroval svoju solidaritu so „zbožnými a pokornými v súčasnej katolíckej cirkvi“ a dúfal v zblíženie katolíkov a protestantov „na základe prostej pravdy evanjelia a lásky“.¹⁰ Iní odlišovali holandský „očistený katolicizmus“ od rímskeho „pápeženstva“ a bližšiu spoluprácu s ním nepovažovali za problém. Ako dodal istý profesor teológie z Franekeru, jedinými katolíkmi, ktorí si zaslúžili otvorené odsúdenie, boli konvertiti z protestantskej viery – išlo len o ťažko skrývanú narážku na vtedajšiu ostro diskutovanú konverziu Le Sageho ten Broeka.¹¹ Modlitby za rímskych katolíkov a prejavy nádeje na zjednotenie „v doktríne a cirkevnej administratíve“¹² bolo počuť z početných protestantských kazateľníc. Ozývali sa najmä v katolíckych oblastiach ako Limburg, kde boli reformovaní protestanti vyslovene inštruovaní, aby podnikali „čo najpriateľnejšie pokusy“ pre „postup, udržiavanie a opätovné vytvorenie harmónie medzi kazateľmi a kongregáciami s početnými rímskymi katolíkmi“.¹³ Tieto pokusy o odstránenie náboženských rozbrojov jasne reflektujú ambície integrovať katolíkov z juhu do novovytvoreného Spojeného nizozemského kráľovstva.

V snahe zdôrazniť jednotu, preberali mnohí kňazi tvrdenia nemeckých filozofov ako Herder Möser a Mosheim o tom, že reformácia podporovala či dokonca vytvorila

Enschede, in de kerk der doopsgezinden (Zwolle, 1818), pp. 5-12; J. van Geuns, 'Leerrede over Galaten V. vs. 13', in *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest*, pp. 1-56, there 3, 50, 54.

⁹ [J. G. le Sage ten Broek], 'Iets over het derde eeuwfeest der Hervorming, en de redevoeringen, bij die gelegenheid, gehouden', *De Godsdienstvriend* 1 (1818), 33; A. A. de Bruin, *Het ontstaan van de schoolstrijd: onderzoek naar de wortels van de schoolstrijd in de noordelijke Nederlanden gedurende de eerste helft van de 19de eeuw: een cultuurhistorische studie* (Barneveld, 1985), pp. 140-1.

¹⁰ J. Scharp, *Avond-godsdienst op den driehonderdjarigen feestdag der Hervorming, den tweeden van slagtdaand MDCCCXVII in de Grootte Kerk der hervormden te Rotterdam* (Rotterdam, 1817), pp. viii-ix.

¹¹ Jan van Eyk, *Het derde eeuwfeest van de kerkhervorming, gevierd in kerk der hervormden te Loosduinen, op den 2den november 1817* ('s-Gravenhage, 1817); W. A. van Hengel, *Opwekking der protestantsche christenheid tot eene regte gedachtenis aan de hervorming van den godsdienst, in eene leerrede naar aanleiding van Joann. X.22a* (Franeker, 1817), pp. ii-iv. Van Hengelova žiadosť o zavedenie sviatku „všetkých protestantských duší“, ktorý by bol venovaný „pamiatke veľkých a vznešených duší“ reformátorov, sa zhodovala s úvahami Generálnej synody z júla 1817 o „každoročných oslavách reformácie“. V roku 1819 synoda rozhodla, že reformácia by mala byť „z času na čas“ oslavovaná.

¹² Le Roy, *Oorspronkelijke inrigting*, p. 196.

¹³ Citovaný podľa 'Vóór honderd jaren: de viering van den 300sten gedenkdag der Kerkhervorming II', *Weekblad der Nederlandsche Hervormde Kerk* 1 (1917), 165.

modernú vedu, liberálne umenie, slobodu myslenia a emancipáciu buržoázie, ktorá bola takou dôležitou témou pre stredné triedy 19. storočia.¹⁴ V tomto duchu viedli v Amsterdame a v ďalších mestách holandské a valónske reformované kongregácie teleologické debaty o tom, že ich každodenné potešenie z „ovocia“, ktoré im priniesla reformácia, si zaslúži chvíľku slávnostnej reflexie.¹⁵ Tak ako v Mosheimových historiografických prácach a všeobecnejšie v nemeckej protestantskej kultúre spomínania, toto zobrazovanie reformácie z hľadiska jej počiatku sa metaforicky znázorňovalo výrazmi svetla a temnoty. Kým neskoršie generácie interpretovali túto metaforu priestorovými termínmi, naznačujúc hranicu medzi svetlom a temnotou vymedzovaním sa ako tie podskupiny, ktoré ostali verné princípom reformácie – vtedajšia verzia, často zaplavená veršami z Biblie ako Genesis 1, 3 (Buď svetlo!) a Efezským 5, 8 („Veď boli ste kedysi tmou, ale teraz ste svetlo v Pánu“) dominovala kázňam v roku 1817. V období rozmáhajúceho sa historizmu umožňovala táto časová metafora, na rozdiel od neskoršej priestorovej, položiť časovú hranicu medzi rokmi 1517 a 1817, kým jej teleologická forma ostala nespochybniteľná. Len zriedkavo sa vyslovovali obavy z toho, že „slnko pravdy“ a „svetlo reformácie“ sa môžu opäť schovať za „tmavé mraky, ktoré ich zakrývali po stáročia“.¹⁶

II

V polovici 19. storočia, keď napätie medzi katolíkmi a protestantmi narástlo, sa stala reformácia rétorickou zbraňou v zápase, ktorý sa dá najlepšie nazvať ako bitka o správne miesto náboženstva vo verejnej sfére. Po tom, ako katolícki lídri podporovaní porevolučnou legislatívou svoju cirkev inštitucionalizovali a opätovne vstúpili na verejnú scénu s procesiami a novými kostolmi, začalo čoraz viac protestantov hovoriť o „rímskom nebezpečenstve“. Kázeň F. H. G. van Itersona pri výročí reformácie v roku 1841 bola zrejme prvou, ktorá varovala pred „vojenskými diktátormi katolíckej cirkvi – Jezuitmi – [ktorí] ustavičným a pevným krokom, drzým a zákerným, pokračujú v obťažovaní našej cirkvi!“¹⁷ Ponorený do mýtického antijezuitizmu,

¹⁴ NA Haag, archív ‘departement hervormde en andere erediensden behalve de rooms-katholieke’, inv. č. 1529 sub 719, Provinčný cirkevný koncil Severného Brabantska pre “klassikale besturen” a lokálne kongregácie 22. 9. 1817; A. N. van Pellecom, *Leerrede op het derde eeuwfeest der Kerkhervorming, den 2 november 1817, uitgesproken te Prinsenhage* (Breda, 1817), p. 9; P. Chevallier, ‘Leerrede over Psalm II: vs. 11b’, in *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest*, pp. 51-100, there pp. 66, 69; Le Roy, *Oorspronkelijke inrigting*, pp. 179-193.

¹⁵ Mestský archív Amsterdam, archív Holandskej reformovanej kongregácie v Amsterdame, inv. č. 129, záznamy cirkevného koncilu z 25. 9. 1817; *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest*, pp. ix-x; J. Teissèdre l’Ange, ‘Leerrede over de beginselen en den voortgang der verbastering en der Hervorming in de Christen-kerk, Handelingen V: vs. 38b en 39a’, in *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest*, pp. 1-48, there pp. 26, 43; Chevallier, ‘Leerrede’, pp. 86-7.

¹⁶ G. H. Lagers, ‘Leerrede over 1 Corinthen III. vs. 10 tot 15’, in *Leerredenen ter viering van het derde eeuwfeest*, pp. 1-54, tu p. 6; S. Muller, ‘Leerrede over Galaten V. vs. 1a’, *ibid.*, pp. 1-46, tu p. 8.

¹⁷ F. H. G. van Iterson, *Leerrede ter gedachtenis van de kerkhervorming, als eene heugelijke verlossing door God geschonken* (Arnhem, 1841), p. 2.

zobrazovali iní pastori zlomyseľnosť jezuitských misionárov v južných provinciách v ešte horších farbách.¹⁸ Dichotómie medzi „Rímom“ a „reformáciou“ nabrali ešte väčšie obrátky potom, ako pápež Pius IX. obnovil v roku 1853 holandskú cirkevnú hierarchiu. Tento čin vyvolal nielen protikatolícke protesty, známe ako Aprílové hnutie, ale podporil aj založenie dvoch populárnych spolkov zameraných na posilnenie protestantského sebavedomia (*Evangelische Maatschappij* a *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereniging*). Výročie reformácie 31. októbra sa stalo príznačne príležitosťou pre finančné zbierky na ich činnosť.¹⁹

Kým rastúci antikatolicizmus bol prejavom zvyšujúcej sa dôležitosti pripisovanej *princípom* reformácie, pozornosť si zaslúži aj fakt, že nie každá antikatolícka rétorika obsahovala aj zmienku o „protestantskom národe“. Pravdou je, že prisudzovanie „hlúposti“ a „obskúrnosti“ katolíckym veriacim (*klišé* typické pre celé storočie) sa dá chápať ako naznačovanie, že katolíci boli občania druhej kategórie. Počas 40. rokov 19. storočia oplakávali kňazi ako Bernardus Moorrees a Johannes Buddingh vo svojich kázňach 31. októbra stratu toho, čo prvý z nich označil nepreložitelným výrazom ako „*Christelijk hervormd Gereformeerd vaderland*“.²⁰ V roku 1867 sa následne po rímskej kanonizácii devätnástich katolíkov z Gorcumu, obesených v roku 1572 kalvinistami, vo viacerých reformačných kázňach, predovšetkým z okruhu *Groningenských* teológov, ozývali sťažnosti, že „česť reformácie v Holandsku bola napadnutá“. Presviedčaním poslucháčov, že si treba „uvedomiť, že vaša cirkev, váš národ, vaša sloboda je Božím dielom“, rozdúchali tlejúci oheň protestantského nacionalizmu.²¹ Ale tí, ktorí považujú túto poznámku o „protestantskom nacionalizme“ za obvyklý prvok každej antikatolíckej rétoriky zakrývajú dve črty diskurzu o pamäti 19. storočia.

Po prvé, ak považujeme príklad Protestantskej ligy (*Evangelische Bund*) v Nemecku za v istom zmysle reprezentatívny, je dôkazom, že protestantskí nacionalisti sa v polovici 19. storočia často obávali o národný charakter, životnosť kultúry a „vnútorný život národa.“ Holandské kázne pri výročiach reformácie z tohto obdobia však mali odlišné zameranie: väčší dôraz kládli na potenciálne katolícke vplyvy pre protestantskú doktrínu, bohoslužbu a prax. Aj keď sa pri niektorých príležitostiach, napríklad počas debaty o pamätníku z Heiligerlee odhalenom v roku 1868, presunula pozornosť na nacionalistické obavy, modlitby za individuálne obrátenia

¹⁸ B. Moorrees, *Tweetal leerredenen, ter gedachtenis aan het groot, heerlijk en gezegend werk Gods der kerkhervorming in de 16 eeuw* (Amsterdam, 1843), p. 40; J. Buddingh, *De toestand der protestantse tegenover de roomsche kerk in Nederland*, 2nd ed. ('s-Hertogenbosch, 1845).

¹⁹ Van Iterson, *Leerrede*, p. 32.

²⁰ Moorrees, *Tweetal leerredenen*, p. 39; Buddingh, *Toestand*, p. 15.

²¹ R. Bennink Janssonius, *De driehonderdvijftigste gedenkdag der kerkhervorming, gevierd in de Kloosterkerk te 's Gravenhage, den 31 oktober 1867* ('s-Gravenhage, 1867), pp. 17-8, 22.

a distribuovanie Biblie medzi katolíkov boli pri spomienkových oslavách omnoho dominantnejšími témami protestantského diskurzu. Išlo o rozdiely, ktoré mohol spôsobiť odlišný politický kontext. Ušetrené fenomény ako *Kulturkampf* alebo *Sammlungspolitik*, ktoré sa (neefektívne) pokúšali zavŕšiť politickú integráciu náboženskou unifikáciou, zažilo Holandsko po roku 1853 diferenciaciu verejnej sféry, ktorá zaistila holandským katolíkom porovnateľne hladké začlenenie do národného štátu. Napriek tomu, že politicky dostala táto diferenciácia formu až počas tretej štvrtiny 19. storočia, lojalita k náboženským či cirkevným podskupinám dostávala prednosť pred „protestantskou jednotou“ už od 30. rokov. Po secesii z roku 1834 a opustení ideálov jednoty remonštrátskeho lídra Abrahama des Amirie van der Hoevena zo začiatku 19. storočia, došlo k prehĺbovaniu verejnej polarizácie medzi teológmi z *Groninger* a *Réveil*. Dobře informovaný pozorovateľ už v roku 1846 konštatoval, že „zápasu“ medzi tým, čo bolo kedysi „hnutiami“ (rigtingen) ale stalo sa „stranami“ (partijën), sa už nedá vyhnúť.²² Potom, ako si tieto „strany“ zakladali počas 60. rokov vlastné spolky a začali byť na lokálnej úrovni čoraz viditeľnejšími, sa spomienkové oslavy reformácie premenili na rituálne chvíle pre formulovanie a obranu podskupinových identít.

Po druhé, s touto vznikajúcou koncentraciou podskupinových identít súvisela sémantická proliferácia termínu „Rím“. Termín sa už viac nevzťahoval výlučne na celú katolícku cirkev alebo na „pápežskú stolicu a cirkevnú administratívu“, ktorých odlišoval od „šľachetných ľudí a úprimných kresťanov“ medzi holandskými katolíkmi,²³ ale sa stal synonymom pre „netolerantnosť“. Rovnako ako v Nemecku chápali liberálni protestanti „Rím“ ako všetko namierené proti „slobode svedomia“, ktorú považovali za podstatu Lutherovej reformácie – niekedy sa dokonca odvolávali na Pavlovu kritiku dodržiavania židovského zákona ako dodatočnú, slobodu potvrdzujúcu metaforu.²⁴ Konzervatívni protestanti prišli s „Rímom modernej

²² [Chr.] S[epp?], review of *Eenige opmerkingen omtrent het onderscheidend karakter der Groningsche godgeleerde school* by I. da Costa and *De berigten omtrent het onderscheidend karakter der Groningsche godgeleerde school van Mr. I. da Costa toegelicht* by P. Hofstede de Groot, *Godgeleerde Bijdragen* 22 (1848), 256-95, tu 256.

²³ Isaäc Prins, *De Kerkhervorming een zegen van God: leerrede over Psalm CXVIII:27a, gehouden op den 31sten oct. 1841 in de Wester Kerk* (Amsterdam, 1841), p. 40.

²⁴ E.g., J. H. Scholten, *De onverdraagzaamheid in de godsdienst: leerrede over Hand. IX. 1a* (Leiden, 1851), pp. 15, 17, 20; idem, *De Hervorming en haar regt: leerrede over Joh. II: 18, 19, gehouden te Leiden op den gedenkdag der Kerkhervorming, den 2 november 1862* (Leiden, 1862), p. 15; S. de Waard, *Een stem van den Thabor: toespraak op den hervormingsdag ('s-Gravenhage, 1897)*, p. 11. V odpovedi na Aprílové hnutie z roku 1853 podobne Generálna synoda Holandskej reformovanej cirkvi odporučila každoročné oslavy reformácie pre obvinenia Ríma „z nezmeniteľného úmyslu (...) zbaviť nás dobra, pre ktoré naši otcovia vydržali 80-ročnú vojnu, zbaviť nás našej náboženskej slobody“: ‘Synodale brief van opwekking van 22 julij 1853, om jaarlijks den gedenkdag der Hervorming openbaar godsdienstig in de gemeente te vieren’, in *Kerkelijk wetboek: de reglementen en verordeningen der Nederlandsche Hervormde Kerk*, ed. J. Douwes and H. O. Feith (Groningen, 1879), p. 76.

bezbožnosti“, kým sami čelili obvineniam modernistov ako Johannes Henricus Scholten za to, že premenili reformátorov a cirkevné vierovyznania na „nových“ či „papierových“ pápežov. Táto sémantická proliferačia dosiahla vrchol na začiatku 20. storočia, keď Hendrik Anthonie van Bakel označil „Rím“ za „stelesnenie oddanosti všetkému, čo nemá nič spoločné s vierou, láskou a slobodou ako my rozumieme týmto veciam.“²⁵

Tieto dva vývojové trendy skombinované s pokračujúcim záujmom o „protestantské rodinné väzby“ v Európe, ukazujú na neadekvátnosť stotožňovania antikatólicizmu s protestantským nacionalizmom, ako aj na nárast významných alternatív pre témy jednoty a pôvodu protestantov zo začiatku 19. storočia. Okrem reflektovania rastúcej náboženskej diferenciácie sa obracajú k imperatívnejšiemu štýlu tým, že nezdôrazňujú vďaku, ale poučenia a závery, ktoré si treba zobrať a princípy, ktoré si treba osvojiť z dejín 16. storočia. (Čo máme robiť my, deti 19. storočia?).²⁶ Ich zameranie sa však primárne nesústreďovalo na minulosť, ale na budúcnosť. Skôr ako na rozjímanie o historických požehnaniach volali po ich aplikácii a pokračovaní. Tento imperatívny spôsob dobre ilustruje „nedokončená reformácia“ – téma, z ktorej sa stalo približne v čase 350. výročia v roku 1867 *klišé* modernistických teológov po cele krajine. Kým modernisti propagovali pokračovanie reformačnej kampane za slobodu svedomia, iní rovnako normatívnym spôsobom presadzovali „praktické pokračovanie“ reformácie filantropickým presahom alebo „vnútornou reformáciou“ vo sfére osobnej zbožnosti.²⁷

Takéto normatívne štandardy odvodené z reformácie našli pravdepodobne najrigoróznejšie využitie v zápasoch medzi protestantskými podskupinami. Zástancovia aj oponenti *Doleantie* (veľká cirkevná roztržka v Holandskej reformovanej cirkvi z roku 1886) pravdepodobne artikulovali svoje vízie hovoriac o reformačných „princípoch“. Išlo o názory, ktoré sa výnimočne objavovali počas celého storočia, ale široké využitie získali až po vydaní Scholtenovej *De leer der Hervormde kerk in hare grondbeginseln* (Doktrína [Holandskej] reformovanej cirkvi

²⁵ Moorrees, *Tweetal leerredenen*, p. iii; P. Boeles, Jr., *Het tweehonderd vijftig jarig bestaan der hervormde gemeente te Noorddijk, gevierd op den gedenkdag der Hervorming, 2 november 1845* (Groningen, 1846), p. 17; Scholten, *Onverdraagzaamheid*, p. 21; J. Decker Zimmerman, *Maarten Luther: een woord, tot de gemeente gesproken op den jongsten gedenkdag der Hervorming, 1 november 1857* (Amsterdam, 1857), p. 16; H. A. van Bakel, 'Luther's getuigenis', *Vrijzinnige Godsdienstprediking* (1 Nov. 1917), p. 12.

²⁶ Scholten, *Hervorming*, p. 9.

²⁷ S. K. Thoden van Velzen, *Oberlin, de voorlooper eener nieuwe en aanstaande hervorming der kerk van Christus* (Leeuwarden, 1856); Poelman, *Nieuwe en oude*; E. B. Swalve, *Leerrede, over de aanbedding Gods in geest en waarheid, naar aanleiding van Johannes IV:23 en 24* (Amsterdam, 1853), pp. 19-21; D. H. Meijer, *Luther aan de slotkapel te Wittenberg (31 oktober 1517): ter herinnering op den gedenkdag der Hervorming* (Utrecht, 1855), p. 31; F. L. Rutgers, *Hervorming: leerrede naar Rom. 12:2b* (Delft, 1868), pp. 237-40.

a jej základné princípy, 1848 – 1852). Pozorujúc zásadný rozdiel medzi týmito princípmi a každodennou realitou, navrhol Scholtenov žiak Abraham Kuyper dokonca zmeniť každoročné bohoslužby počas 31. októbra na hodinu pokánia a žialu.²⁸ Neskôr, v 80. rokoch 19. storočia, sa však „dodržiavanie princípov reformácie“ stalo pre Kuypera argumentom na oddelenie od niekdajšej verejnej cirkvi. Rovnako, ako sa Luther oddelil od nevernej katolíckej cirkvi, tak sme aj my povolani opustiť cirkev, ktorá nie je založená na zdravej kalvínskej doktríne, ale na „reguláciách z roku 1816“, napísal Kuyper pri príležitosti 400. výročia Lutherovho narodenia. Krátko nato skutočne Holandskú reformovanú cirkev opustil a založil novú cirkevnú denomináciu (Reformované cirkvi v Holandsku). Kuyperov kolega W. Geesink nazval toto *Doleantie* „reformačným aktom“ a nasledovanie „základných princípov kalvínskeho cirkevného poriadku“ novou cirkvou prirovnal k holandskej rozluke s Rímom v roku 1572 (s ťažkým srdcom však poznamenal, že jeho kongregácia, na rozdiel od svojich predchodcov zo 16. storočia, stále vykonávala bohoslužby v aukčnej sieni).²⁹

Kuyperov politický a cirkevný odporca Ph. J. Hoedemaker vyjadril svoje obavy až zarážajúco identickým slovníkom. Už v roku 1878 argumentoval, že „reformačné princípy“ nemali byť oslavované, ale nasledované. Pre romantického nacionalistu Hoedemakera sa však malo toto nasledovanie diať v rámci „národnej cirkvi“, ktorú Boh po stáročia tak bohato žehnal. Pre jeho nádeje na návrat poslušnosti, nielen v niekdajšej verejnej cirkvi, ale rovnako aj v štáte a v spoločnosti, bolo *Doleantie* ako aj Kuyperova akceptácia liberálneho politického zriadenia silným úderom. V roku 1896 preto nenašiel Hoedemaker iné východisko ako nasledovať Kuyperov skorší príklad. Výročie reformácie totiž charakterizoval ako deň pôstu a nie deň osláv a svojim farnikom rozprával, aké náročné bolo nevystúpiť na kazateľnicu ako kajúcny kazateľ: „Už viac nejasáme; nemôžeme jasat...“ Spoločne so secesionistami, ku ktorým patrili napríklad Anthony Brummelkamp a skupiny liberálnych antikatólikov, dal Hoedemakera jasne najavo nostalgiu za niekdajším „protestantským národom“. Na rozdiel od niektorých antikatólických organizácií však obmedzoval okruh svojich poslucháčov na konzervatívne krídlo Holandskej reformovanej cirkvi a volal po poslušnosti a lojalite zreteľne obrannými výroky: „Drž to, čo máš“ (Zjavenie 3, 11). Počas štvrtej štvrtiny 19. storočia zachovávali ideál jednoty už len antikatólicki liberáli, ktorí, ironicky, tú istú jednotu ohrozovali obviňovaním ostatných protestantov z uprednostňovania podskupinových záujmov.³⁰

²⁸ A. Kuyper, *Zestal leerredenen* (Amsterdam, 1869), pp. 34, 44.

²⁹ A. Kuyper, *Tractaat van de reformatie der kerken: aan de zonen der Reformatie hier te lande op Luthers vierde eeuwfeest aangeboden* (Amsterdam, 1884); W. Geesink, *Gideons hervormingsdaad: rede naar aanleiding van Richteren 6:25-32* (Rotterdam, 1887), pp. 3, 8, 15.

³⁰ Ph. J. Hoedemaker, *De Reformatie en de Gereformeerde Kerk: rede gehouden op den gedenkdag der Hervorming, 3 november 1978, des avonds in de Nieuwe Kerk in Amsterdam* (Amsterdam, 1878), pp.

Tieto tranzície protestantskej kultúry spomínania (periodické oživovania protestantského nacionalizmu, „Rím“ ako pomenovanie pre liberalizmus a doslovnosť, obrat k princípom a rastúce zdôrazňovanie slobody svedomia proti zvyšujúcim sa obavám konzervatívnych protestantov) postupne odsunuli kedysi mocnú myšlienku jednoty ako aj debaty o spoločnom pôvode do minulosti. Radostné oslavy z roku 1817, podobne ako slávnosti na hrade Wartburg v Nemecku, tak mohli vstúpiť do kolektívnej pamäte ak malé *lieu* samo o sebe. Pripomínali sa totiž stále intenzívnejšie ako bolo čoraz jasnejšie, že napodobniť Warnsickovo „Kričte radosťou“ už nebude možné.³¹ V čase ustanovenia niektorých národných sviatkov sa však ukázalo byť náročným oddeliť zmienku o „spomienkových oslavách“ od radosti a vďačnosti. Odkazujúc na oslavy z rokov 1717 a 1817 si Van Oosterzee v roku 1875 všimol, že „nie je čas oslavovať cirkevné sviatky“. Tvrdil, že pre mnohých sa z výročia reformácie stalo „slnko, ktoré stratilo svoju žiariacu gloriolu“.³²

A skutočne, ešte dlho pred 1. svetovou vojnou, ktorá priniesla rétoriku mrakov, zatmení a západov slnka, cítili lídri z radov celého protestantského spektra potrebu prehodnotiť používanie svetelných metafor. Rovnako ako stratili *spomienkové oslavy* na reformáciu svoju vznešenosť, tak aj reformácia prestala byť slnkom, ktoré vyšlo nad celou Európou. Táto metafora sa navyše ťažko zlučovala s „dokončením“, „pokračovaním“ a „aplikovaním“ reformácie. Rastúce nezhody o význame diela reformátorov okrem toho znamenali, že nie o všetkých protestantoch sa dalo povedať, že „kráčajú ako deti svetla“. Už v polovici storočia prichádzali konzervatívni protestantskí pastori s varovaniami, že Boh môže „pohnúť tvojim svetníkom z miesta“ (Zjavenie 2, 5).³³ V nasledujúcich desaťročiach sa však priestorové metafory stávali populárnymi, „svetlo“ používali ako výraz vernosti reformačným princípom. Rovnako, ako „Rím“ mohol symbolizovať všetky chyby, bludárstvo a odpadlivosť, tak „tma“ označovala odklon od „princípov Luthera a Zwingliho“ (alebo Kalvína, ako by dodali reformovaní protestanti).³⁴ Keďže tieto princípy

14, 17, 22, 31-2; idem, *Tegen Rome, Gods Woord! Op den gedenkdag der Hervorming: predicatie over Rom. 10:17* (Sneek, [1896]), pp. 3-5.

³¹ E.g., Buddingh, *Toestand*, p. 1; E. J. P. Jorissen, *Roomsch-katholiek, oud-protestantsch of modern? Bij gelegenheid van den hervormingsdag* (Groningen, 1865), p. 11; Geesink, *Gideons hervormingsdaad*, p. 3; Hoedemaker, *Tegen Rome*, p. 3.

³² J. J. van Oosterzee, *Het ideaal der gemeente: leerrede, uitgesproken 31 oktober 1875* (Utrecht, 1875), p. 4.

³³ S. Hoogerzeil, Mz., *De Kerkhervorming niet strijdig met Gods Woord: leerrede over 1 Tim. IV:1-5* (Amsterdam, 1842), p. 23; Moorrees, *Tweetal leerredenen*, pp. 67-70; J. J. van Oosterzee, *Bedreigd, maar veilig: leerrede op den gedenkdag der Kerkhervorming, 6 november 1853* (Rotterdam, 1853), p. 29.

³⁴ Isaäc Prins, *De Kerkhervorming een zegen van God: leerrede over Psalm CXVIII:27a, gehouden op den 31sten oct. 1841 in de Wester Kerk* (Amsterdam, 1841), p. 45; P. J. R. Laan, *Een niet beginselloos overlooper tot de tegenpartij: waarschuwend tijdswoord tegen de volken- en godsdienstaat, uitgesproken op den gedenkdag der Hervorming* (Maassluis, 1871), p. 6; E. C. Jungius, *Het beginsel van den strijd onzer vaderen tegen Spanje in toepassing op onze dagen* (Leeuwarden, [1889]), p. 6; J. J.

definovala každá náboženská podskupina odlišne, stal sa Luther (viac ako Kalvín a Zwingli, na ktorých sa odvolávali reformovaní a liberálni protestanti, v tomto poradí) predmetom tvrdého zápasu o *lieu de mémoire*:

Kým jedni prisudzujú Lutherovi miesto pri nohách apoštolov, iní ho pokladajú za Voltairovho otca a ich sochy by chceli vidieť zahalené spoločným dymom kadidla chválospevu. Kým jeden kričí: naspäť k reformátorom, hlas druhého žiada: Rok 1517 bol skvelý, ale rovnako skvelý bol aj rok 1789; sloboda, rovnosť a bratstvo – to je slogan reformácie!³⁵

A tak na rozdiel od Nemecka, kde Luthera používali viac na nacionalistické ciele ako pre politiku konfesionalnej identity, holandskí protestanti využívali svoju pamäť na reformátorov na artikulovanie a zdôvodňovanie (ak nie dokonca na vytváranie) doktrínálnych, morálnych a politických rozdielov medzi jednotlivými protestantskými podskupinami. V takomto polarizovanom kontexte museli oslavy *protestantskej jednoty a historického pôvodu* ustúpiť starosti o *podskupinové identity a reformačné princípy*. Či sa už lojalita voči reformácii chápala ako pozostávajúca z nepredpojatého štúdia Biblie, „racionálnejšej zbožnosti“, odmietania každej autority, nasledovania slova Božieho, osobného obrátenia alebo z priznávania suverenity Boha „v celej doméne ľudskej existencie“, vo všetkých týchto prípadoch sa stávala reformácia stelesnením princípu alebo slúžila ako výraz (abstraktného) ideálu uchovávaného jednou alebo viacerými protestantskými podskupinami.³⁶ Napriek tomu, že tieto podskupiny sa len z času na čas dostávali do vzájomných polemík či už na tému Luther, Kalvín, alebo o poučeníach, ktoré si treba zobrať z dejín reformácie, normatívny spôsob a spomienkové diskurzy zamerané na uchovávanie identity sa najlepšie rozvíjali obmedzené na jednotlivé komunity. S tým súvisela skutočnosť, že o nekompatibilných pamätiach na reformáciu sa medzi holandskými protestantmi na konci 19. storočia nevedla debata v rámci celého protestantského spektra, ale „zmierlivo i keď nepriateľsky“ (Hugh McLeod) v rámci oddelených podskupín, ktoré svoje názory vyjadrovali predovšetkým v rámci svojho vlastného kontextu – ako poznamenal jeden anabaptistický (mennonitský) duchovný pred svojimi poslucháčmi

A. Fernantzen, *Toespraak op den gedenkdag der Kerkhervorming van het jaar onzes Heeren 1909* (Amsterdam, [1909]), p. 7; Scholten, *Hervorming*, p. 14.

³⁵ A. W. Bronsveld, '31 oktober 1517-1867', *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 4 (1867), 735-43, there 736. Cf. Van Oosterzee, *Ideaal*, p. 21.

³⁶ Jorissen, *Rooms-katholiek*, p. 28; *Wittenberg-Wesel-Dordrecht: leerrede ter gedachtenis aan de kerkhervorming, de synode van Wesel, en de synode van Dordrecht van 1618 en 1619* (Kampen, 1868), p. 29; D. Chantepie de la Saussaye, *Acht jaartallen herdacht bij gelegenheid van het zevende halve-eeuwfeest der Hervorming: rede uitgesproken in de Zuiderkerk te Rotterdam, den 3en november 1867, des voormiddags* (Rotterdam, [1867]), p. 26; A. Kuyper, *Souvereiniteit in eigen kring: rede ter inwijding van de Vrije Universiteit, den 20sten oktober 1880 gehouden, in het koor der Nieuwe Kerk te Amsterdam* (Amsterdam, 1880), p. 35.

31. októbra 1897, „v tento deň sa nemáme zaoberať našimi postojmi voči iným, ale sebou samými“.³⁷

Tieto vznikajúce polemiky o princípoch a zdôrazňovanie podskupinových identít ako aj zvyšujúci sa záujem o osobný život reformátorov, zohľadňovali rastúcu diferenciaciu odkazu reformácie. Rozdelený do viacerých smerov – od pietistami inšpirovaného „internacionalizmu“ k filantropickému „stelesňovaniu“ protestantskej viery – upravoval tento proces diferenciacie kolektívnu pamäť na reformáciu voči novej realite inštitucionalizovanej náboženskej diverzity. Táto diferenciácia zároveň vysvetľuje, prečo v ostrom kontraste so situáciou v Nemecku, nezohrali sochy alebo iná materializácia protestantskej pamäte v Holandsku na konci 19. storočia žiadnu úlohu. (Najnovší zoznam obsahuje stovky Lutherových pamätníkov v Nemecku, spomína však iba dve jeho sochy z 19. storočia v Holandsku. Žiadna z nich však pravdepodobne nebola pamätníkom reformácie). Ak chcete vidieť pamätník, pozrite sa na kostol, povedal známy reformovaný duchovný Johannes Petrus Hasebroek v roku 1871:

Celá cirkev reformácie tu stojí ako veľký pamätník mocného a požehnaného následku evanjelia ospravedlnenia vierou v krv preliatu na kríži, ktorú Luther znovu vyniesol na svetlo a každý živý kameň v tejto budove, každý živý kresťan, ktorý pozdvihne svoj hlas, sa stáva ďalším svedkom v tomto zástupe svedkov.³⁸

Kým 300. výročie sa oslavovalo verejne, zvony kostolov zvonili a lampy osvetľovali správcov dom, diferenciácia protestantskej kultúry pamäte na konci 19. storočia priniesla návrat do neverejnej sféry cirkví a kresťanských organizácií. Najmä od poslednej štvrtiny storočia sa kňazi z kazateľníc prihovárili špecifickým náboženským podskupinám a aj protestantská tlač oslovovala rovnako presne definované a zreteľne diferencované publikum. „Reformačné kantáty“ a organové skladby skomponované pre túto príležitosť síce niekomu mohli pripomínať oslavný štýl z roku 1817, tieto piesne – často variácie na „Hrad prepevný je Pánboh náš“, hymnu reformácie par excellence – sa však len zriedkavo hrávali mimo kostolov. Verejné výstavy predstavujúce staré tlače, Lutherove podobizne a medaily, sa stali súčasťou spomienkového repertoáru až pri storočnici v roku 1917.³⁹ V krátkosti sa dá

³⁷ Hugh McLeod, *Religion and the People of Western Europe, 1789-1989* (Oxford/New York, 1997), p. 19 (speaking about Dutch pillarisation); De Waard, *Stem*, p. 17.

³⁸ Otto Kammer, *Reformationsdenkmäler des 19. und 20. Jahrhunderts: eine Bestandsaufnahme* (Leipzig, 2004); J. P. Hasebroek, *Des evangeliedienaars hoogste roem: feestrede op den gedenktag der Kerkhervorming en dien ener vervulde vijftwintigjarige evangeliebediening* (Amsterdam, 1861), p. 17.

³⁹ Inzeráty hľadajúce Lutherove portréty, reformačné kalendáre, spomienkové mince a „reformačné obrázkove pohľadnice“ – tieto „tiché modlitby“ na stenách príbytkov – sa dajú považovať za názorné prejavy *zmešťančenia* (Verbürgerlichung) pamäte na reformáciu.

konštatovať, že holandská protestantská kultúra pamäť, napriek príležitostným reminiscenciám na predchádzajúce štýly spomienkových osláv, už viac reformáciu nevyužívala na nacionalistické ciele, nekričala radosťou alebo nádejou na jednotu, ale obrazy Luthera, Zwingliho a Kalvína využívala ako prostriedky na učenie protestantských veriacich, čo to znamenalo byť „synmi reformácie“ v polarizovanom religióznom prostredí.

III

Pokiaľ vážne spomienkové bohoslužby stratili už približne okolo roku 1875 svoju „žiariacu gloriolu“, 400. výročie z roku 1917, aj keď zrejme najširšie oslavované protestantské jubileum v 19. a 20. storočí, vymenilo jazyk svetla za jazyk tieňa. Tri horké vojnové roky vyvolali iné emócie ako radosť či vďačnosť a utlmili, ak nie celkom spochybnili domnienky z predchádzajúcich období o „ovocí reformácie“, ktoré malo dozrieť na európskej pôde. Reformačné princípy, či už definované pojmami piety, morálneho zlepšenia, reformou cirkvi alebo zachovávaním božích nariadení, sa zdali byť zašľapané do zeme. Ctiteľov protestantských „rodinných väzieb“ v Európe zhrozilo britsko-nemecké nepriateľstvo. „Svojim pôvodom a kultúrou, cnosťami kresťanských a protestantských konfesíí, svojou spoločnou prácou pre kráľovstvo Božie, patria Anglicko a Nemecko k sebe,“ povedal Herman Bavinck. „A táto nešťastná vojna teraz kope medzi oboma národmi priepasť...“⁴⁰ Návrh na usporiadanie medzinárodnej konferencie o reformácii, s ktorým prišli v roku 1914 kruhy blízke *Nederlandsch Bijbelgenootschap* (Holandská biblická spoločnosť), nemal šancu na realizáciu. Z tejto plánovanej medzinárodnej konferencie sa stalo národné zhromaždenie v Haagu a organizačný výbor považoval „každú myšlienku na slávnosť“ za rozpor s „ťažobou čias“. Miestne kongregácie, predovšetkým Holandskej reformovanej cirkvi, oznámili namiesto slávností a osláv konanie „spomienkových bohoslužieb“, „bolestivých pripomienok“ a „dní pokánia a modlitby“.⁴¹

Za týchto okolností zavrášilo 400. výročie diferenciaciu ako obrat k „princípom“ a „podskupinovým identitám“, ktorý bol zreteľný už v kultúre spomínania na konci 19. storočia. Obavy z budúcnosti náboženskej viery a cirkevného života v Európe prinútili

⁴⁰ H. Bavinck, *Het probleem van den oorlog* (Kampen, 1915), p. 29. Cf. ‘Verootmoediging’, *Het Centrum* (23 Oct. 1917).

⁴¹ Paul van Trigt, ‘Een nationaal getuigenis van de Hervorming: het Haagse hervormingscongres in 1917’, in Paul, Wallet and Harinck, *Reformatie-herdenking*, pp. 40-59, there p. 42; Bart Wallet, ‘Gescheiden gedenken: het vierde eeuwfeest van de Reformatie in Amsterdam’, *ibid.*, pp. 82-101, there pp. 92-3; *Weekblad der Nederlandsche Hervormde Kerk* 1 (1917), 165. Aj v Nemecku otrávil iniciatívy na zvolanie medzinárodnej spomienky na reformáciu vojna: Gottfried Maron, ‘Luther 1917: Beobachtungen zur Literatur des 400. Reformationsjubiläum’, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 93 (1982), 177-221, tu 177.

miestne kongregácie spraviť z 31. októbra 1917 deň poučenia o správnej aplikácii reformačných princípov – aj keď niektoré vychádzajúc z podobných obáv a rovnako oddané moderným zásadám diskurzu presadzovali menej do seba zahľadený prístup, lebo volali po ekumenickej odpovedi na hrozbu vojny a bezverectva. Ale z dôvodu, že podskupinová orientácia jasne prevyšovala volanie po ekumenickom prístupe, zorganizovala si takmer každá protestantská kongregácia v Holandsku svoju vlastnú spomienkovú oslavu. Typickým príkladom bol Amsterdam, kde návrh na spoločné bohoslužby, s ktorým prišiel *Algemeene Protestanten Vereeniging* (antikatólicka organizácia nie nepodobná vyššie spomínanému *Evangelische Maatschappij*) zamietli rovnako reformovaní ako aj luteráni, nie len pre jeho „nepriateľstvo (...) voči Rímu,“ ale aj preto, „lebo si želáme osláviť 400. výročie reformácie *kongregačne*“, ako to vysvetlila rada Holandskej reformovanej cirkvi. Spoločné oslavy reformovaných, luteránov a (v niektorých prípadoch) anabaptistov sa konali zväčša na dedinách bez dominujúcej cirkvi. Vo väčšine prípadov ich organizáciu sprevádzali problémy. Stalo sa tak napríklad vo Veendame a Wildervanku, kde bola na uskutočnenie presne vyváženej formy spolupráce (nie ekumenických bohoslužieb, len neoficiálnych spoločných stretnutí s rečníkmi pozvanými zo susedných kongregácií) potrebná ohľaduplnosť a dohoda troch miestnych pastorov.⁴²

Navzdory uprednostňovaniu spomienok v rámci kongregácie, neexistovali najdôležitejšie interpretačné rozdiely medzi jednotlivými cirkevnými denomináciami, ale medzi rozličnými „ortodoxnými“, „konfesionálnymi“ a „liberálnymi“ hnutiami v rámci protestantských cirkví. Každé z nich stelesňovalo nielen istú formu teologickej dohody medzi členmi rozličných denominácií, ale aj vzájomné porozumenie o tom, ako by malo byť definované konfesionálne dedičstvo cirkví vrátane konkrétnych tzv. „foriem jednoty“ (*Heidelberský katechizmus*, *Belgické vyznanie viery* a *Dordrechtské kánony*) v snahe čeliť výzvam modernej vedy, politiky a kultúry. Navzdory tomu, že sa tieto hnutia vyznačovali rozličným stupňom inštitucionalizácie, bolo 19. storočie svedkom vzniku mnohých mimocirkevných organizácií, akou bol napríklad *Algemeene Protestanten Vereeniging*. Napriek svojim značne odlišným zameraniam (filantropické, misionárske, apologetické) sa často považovali za súčasť jedného z tých „hnutí“, ktoré sa transformovali na „strany“. Spomienky na reformáciu zvolávané týmito organizáciami privádzali protestantov v rámci týchto „hnutí“ k spolupráci a ukázali, že najväčšia nezhoda v holandskom spomienkovom diskurze vznikla pre otázku, či bola vernosť dôsledkom *materiálnych* náuk reformátorov (tak

⁴² MA Amsterdam, archív Holandskej reformovanej kongregácie v Amsterdame, inv. č. 756, zápis z mimoriadneho cirkevného koncilu z 21. 6. 1917; Herman Paul, „’Als blijk van eenheid, trots alle verschil’: hervormingsdag 1917 in Veendam en Wildervank’, in Paul, Wallet and Harinck, *Reformatieherdenking* (pozri vyššie, č. 5), pp. 61-80.

ako o tom hovorí *Augsburské vyznanie viery*, Kalvínove *Inštitúty* alebo ako je tento názor zachytený v „podobách jednoty“), alebo či išlo o dôsledok princípu slobody svedomia, ktorú v roku 1817 Ypey definoval ako typický znak reformácie.

Zošíroka pokrytý Národný reformačný kongres, na ktorom napriek ekumenickým zámerom jeho predsedu nevystúpil ani jeden liberálny rečník, bol vyjadrením prvého názoru, presadzovaného predovšetkým tzv. „etickými“ a „konfesijnými“ teológmi z Holandskej reformovanej cirkvi, „progresívnym“ prúdom v *Gereformeerde Kerken in Nederland* ako aj „ortodoxnými“ luteránmi zoskupenými okolo časopisu *De Wartburg*. Kongres sa vyhol doktrínalným otázkam a ukázal oddanosť téme „neukončenej reformácie“, predovšetkým jej misionársky a filantropicky orientovaným verziám, ako aj Kuyperovmu neokalvinizmu. Konferencia, ktorú organizovala Holandská biblická spoločnosťou a niekoľko misionárskych organizácií, aplikovala reformačné princípy predovšetkým misionárskym smerom. Zdôraznila, že protestanti 20. storočia musia pokračovať v Lutherovej „reformačnej práci“ medzi neveriacimi v zahraničí a doma. „Čisto reformačné princípy“ pripisované Lutherovi a Kalvínovi sa v tomto duchu aplikovali na čoraz rozmanitejšie oblasti „náboženského“ (J. W. Pont), „sociálneho“ (J. R. Slotemaker Bruïne) a „ekonomického života“ (P. A. Diepenhorst). Pre nájdenie súvisu medzi reformáciou a týmito novými sociálnymi schémami použil Diepenhorst príznačne antihistorizujúci spôsob myslenia, keď vysvetlil, že nie historická situácia 16. storočia, ale „obsah reformačných princíпов“ bol tou najdôležitejšou vecou. Pre účastníkov zhromaždenia v Haagu slúžili nadčasové princípy reformácie ako „ospravedlnenie vierou“, „posvätenie každodenného života“ a „povolanie na svet“ ako mosty medzi Lutherovým historickým kontextom a ich vlastným a súčasne ako ospravedlnenie navonok orientovaných aktivít charakteristických pre ich náboženské podskupiny.⁴³

Liberálni protestanti, vylúčení z Národného kongresu, usporiadali vlastnú konferenciu v Deventeri, kde opäť vyhlásili Erazma za svojho hrdinu. „Skutočného protestanta“ charakterizovali ako „osobnosť (...) nezávislú vo svojich rozvážnych úmysloch a zároveň rešpektujúcu názory iných; pokojnú vo svojej vlastnej skúsenosti nadobudnutej viere, nadovšetko naplnenú rešpektom voči svojmu vlastnému svedomiu a svedomiu svojho blížneho“.⁴⁴ Bez odvodzovania akýchkoľvek materiálnych princíпов z reformácie ako to robili ich konzervatívni súputníci, trvali liberáli jednako neútočne na formálnom princípe slobody svedomia. Rovnako zreteľne ako Národný kongres tak ukázali, že protestantská kultúra pamäte

⁴³ P. A. Diepenhorst, 'De Hervorming en ons economisch leven', in: *De Hervorming herdacht 1517-1917* (Utrecht, 1917), pp. 115-29.

⁴⁴ 'Persoonlijke godsdienst', *De Hervorming* (27 Oct. 1917), 355.

v Holandsku už viac neoslavovala počiatky a jednotu, ale princípy a skupinové identity: Téma slobody svedomia – spochybňovaná predovšetkým reformovanými pastormi – zároveň umožnila remonštrátom a anabaptistom (mennonitom) zapojiť sa do spomienkových akcií na 31. október aktívnejšie, ako sa cítili schopní predtým. Holandskí luteráni, rozdelení v otázke miery lojality voči Augsburskému vyznaniu viery, nevolili otvorene medzi Haagom a Deventerom, ale prvky oboch prúdov zmiešali a absolvovali tak pozoruhodne slávnostný radostný týždeň osláv sprevádzaný hudbou, čarovnými lampami a masovo navštevovanou výstavou v Amsterdame („ak sa všetka táto oslavná radosť premení na náboženský zápal, potom nás čakajú nádherné časy“, komentoval oslavy so značnou dávkou irónie luteránsky pastor Johaness Elias Schröder).⁴⁵

Príznačným bolo, že pokus premostiť spomínané vnútorné protestantské priehradu celonárodnou zbierkou na „reformačný fond“ – išlo prakticky o alternatívu „pamätníka zo železa či kameňa“, ktorého výstavba bola ťažko predstaviteľná pre fragmentovanú verejnú sféru – nebol príliš úspešný. Vyzbieralo sa len 21 952 guldenov namiesto plánovaných 500 000. Zbierka dostala názov *Pembaroean* (malajský výraz pre „reformáciu“, alebo „obnovu“) a jej zámerom bola „podpora všetkej kresťanskej práce zameranej na pozdvihnutie a rozvoj detí a mládeže v našich zámorských provinciách a predovšetkým ich ochrana pred nástrahami intelektualizmu a racionalizmu“. Napriek tomu, že „zámorské provincie“ (Surinam, Holandské Antily, Holandská východná India) boli ďaleko a v bezpečí a morálny rozvoj udávali mnohé protestantské občianske organizácie ako svoj cieľ, liberálni protestanti sa cítili dotknutí okrem iného aj varovaním pred „racionalizmom“. Vyvodili z toho záver, že „táto zbierka si neváži spoluprácu s liberálnym protestantizmom“. Ortodoxní reformovaní protestanti mali sklony cítiť sa dostatočne uspokojení svojimi segregovanými infraštruktúrami a pred „univerzálnymi kresťanskými“ iniciatívami preferovali vlastnú misionársku činnosť založenú na „reformovaných princípoch“.⁴⁶ Holandskí protestanti dokázali spolupracovať len vo sfére detskej literatúry, ktorá často ponechávala implikácie reformačných princípov otvorené širokej interpretácii. Pekne ilustrovaná detská kniha od Willema Gerrita van de Hulsta zobrazovala Luthera ako muža, ktorý sa naučil „nepočúvať to, čo si myslia ľudia, ale načúvať

⁴⁵ MA Amsterdam, archív Evanjelicko-luteránskej kongregácie v Amsterdame, inv. č. 43, zápis cirkevného koncilu z 24. 9. a 26. 9. 1917; *Het Blandje* 1 (Oct. 1917), 1; *De Wartburg* (12 Oct., 9 Nov. 1917); J. E. S[chröder], ‘Luthersch?’, *De Wartburg* (2 Nov. 1917); ‘Bij het eeuwfeest der Hervorming’, *De Waarheidsvriend* (12 Oct. 1917); ‘Luther’s geloofsbelijdenis niet meer de onze?’, *De Waarheidsvriend* (9 Nov. 1917).

⁴⁶ J. W. Pont, ‘De Hervorming en het godsdienstige leven’, in: *De Hervorming herdacht*, 37-52, toto p. 38.

hlasu *samotného* Boha, ktorý k nim hovorí z knihy *samotného* Boha: z Biblie“. Táto kniha bola odporúčaná a distribuovaná v celom protestantskom spektre.⁴⁷

Vzájomných protestantských hádok, sporov a nedorozumení sa chytili katolíci, ktorí voči nim postavili do protikladu inštitucionálnu jednotu, ktorú zachovávala katolícka cirkev. Kým v 19. storočí katolíci len zriedkakedy protestovali voči vykresľovaniu svojej cirkvi v tmavých farbách, v roku 1917 im ich posilnená pozícia v náboženskom a politickom živote umožnila osvojiť si sebavedomejší tón a vyjadrovať starosť a strach o svojich protestantských bratov a sestry. Ako sa môžu títo protestanti s ich „trápeným vedomím“, pri tej bezprecedentnej rivalite medzi protestantskými cirkvami, doktrínami a morálnymi zásadami radosť z toho, že sú „oslobodení od Ríma“? Napriek tomu, že polemiky s protestantmi rozhodne neboli výnimočným javom, prevládajúce postoje holandských katolíkov odzrkadľovala tzv. „aliancia modlitby“ (*gebedenverbond*) zameraná na obrátenie pochybených protestantských bratov. Spomínaná pomyselná aliancia fungujúca od roku 1898, získala osobitý význam, keď v decembri 1916 vydal biskup Henricus van de Wetering špeciálnu modlitbu („pre prípad, že by z ich očí spadli klapky“) určenú pre „100 dní zhovievavosti, modliť sa ju raz denne“. V októbri 1917 bola hlavnou náplňou úvodníkov a komentárov na stránkach katolíckej tlače.⁴⁸ Navyše, rovnako ako v Nemecku, odhalil „historický Luther“ protestantské predsudky a podnietil pozoruhodný záujem katolíckych autorov.

Katolícka tlač sa príznačne len málo sťažovala na nostalgiu po protestantských koncepciách holandskej národnosti, aké sa dajú nájsť medzi nasledovníkmi Hoedemakera a v periodikách ako *Nieuw Evangelisch Tijdschrift* (Nový protestantský časopis). Aj Národný kongres, ktorý navštívila kráľovná Wilhelmina, kráľovná matka Emma a viacerí politickí lídri, naznačil intímne spojenie medzi reformáciou a Holandskom – najmä keď jeho účastníci podnikli púť k hrobu Viliama Oranžského v Delfte, kde zaspievali národnú hymnu a vypočuli si výklad o dôležitosti „otca vlasti“ pre národ. Ale kým predtým vytváral takýto jazyk vylúčené skupiny, pri tejto príležitosti už viac katolíci medzi vyradenými neboli. Vzťahy protestantov s katolíkmi sa v desaťročiach pred 400. výročím reformácie výrazne zmenili, čo vyústilo do koalícií medzi katolíkmi a (neo alvínskou) Antirevolučnou stranou v rokoch 1888 – 1891, 1901 – 1905, a 1908 – 1913. Pri zmienkach o protestantskom dedičstve vyjadrovali protestanti zo začiatku 20. storočia skôr strach z „postupujúcej

⁴⁷ Johan de Niet, „Met gloed en kleur te verhalen“: kinderliteratuur rond de Reformatie-herdenking van 1917, in Paul, Wallet and Harinck, *Reformatie-herdenking* (see above, n. 5), pp. 103-19, tu pp. 105-6, 112-6.

⁴⁸ Mark Wallet, „Heer, maak dat zij zien mogen“: rooms-katholieke reacties op de Reformatie-herdenking van 1917, Tamže, pp. 163-82.

bezbožnosti“, ktorú reprezentoval hlavne socializmus (inštitucionalizovaný v roku 1894 založením Sociálnodemokratickej strany práce). Dialo sa tak napriek tomu, že socialisti mali vlastné spomienkové akcie na reformáciu predovšetkým v Amsterdame, kde socialistický líder Ferdinand Domela Nieuwenhuis privítal Lutherovo zvrhnutie cirkevnej autority ako prvý krok k zvrhnutiu autority štátu („Ak chceme byť skutočnými protestantmi, tak prídeme k záveru, že musíme bojovať proti štátu...“).⁴⁹

Tento vývoj dokazuje nielen fakt, že praktikovanie protestantskej viery sa stalo v roku 1917 príliš diferencovaným na to, aby vyjadrilo spoločný pohľad na reformáciu. Zároveň je dokladom toho, že protestantské podskupiny využívali vďaka náboženskej pluralite vedome kolektívne spomínanie na reformáciu pre ospravedlnenie slobody svedomia, konfesionalnej ortodoxie, na misionárske aktivity zamerané na šírenie Biblie a iné skupinovo sa vymedzujúce charakteristiky. Potvrdzovali tak dlhodobý prechod od protestantskej jednoty a spoločných historických koreňov k reformačným princípom, ktoré musia byť chránené pred princípmi presadzovanými inými náboženskými podskupinami. Najcharakteristickejším prvkom pre reformáciu ako *lieu de mémoire* nebolo jej antikatolícke zahrotenie, ale čoraz rozmanitejšie podskupinové účely, na ktoré sa využívala. Rituálne odkazy na reformáciu používané ako nástroje na vyjednávanie medzi požiadavkami religióznej minulosti a výzvami modernej politiky a vedy, pomáhali holandským protestantom formulovať a ospravedlňovať ich teologické a cirkevné politické stratégie. Najmä z tohto dôvodu sme naznačili už vyššie, že holandský Luther bol mužom slov a obrazov (predstav): zvädzal sa oňho príliš veľký boj na to, aby ho stelesňovali sochy a procesie, ako sa to na konci 19. storočia dialo pri spomienkových oslavách národných hrdinov (Viliama Oranžského, Catsa, Rembrandta, atď.). Z rovnakého dôvodu stratilo v čase 400. výročia kolektívne spomínanie na Luthera a reformáciu veľa zo svojho predchádzajúceho radostného lesku. Slnko, ktoré vyšlo vysoko nad Európou sa skrylo za mračnami vojny a neverectva a vybledlo, lebo jeho požehnania sa už viac vďačne neprijímali, ako to metaforicky pripodobňovali holandskí kazatelia.

Ak bola reformácia príkladom *lieu de mémoire*, tak táto štúdia ukazuje, že protestantské spomienkové programy v Holandsku 19. storočia ovplyvňovali nacionalistické obavy len čiastočne. Aj keď s témami holandskej národnosti sa prichádzalo už od 30. rokov a sprevádzali ich zrejme politické zámery alebo jednoduché vyjadrenia nostalgie, kolektívna pamäť holandských protestantov

⁴⁹ R. H. Drijber, 'De ethischen en de evangelischen', *Nieuw Evangelisch Tijdschrift* 2 (1917), 124-47; idem, 'Verschijnselen van onzen tijd', *Nieuw Evangelisch Tijdschrift* 3 (1917), 73-112, there 105-12; Van Trigt, 'Nationaal getuigenis', p. 42; *Algemeen Handelsblad* (31 Oct. 1917).

medzi rokmi 1817 a 1917 slúžila natoľko zreteľne záujmom náboženských skupín, že ju treba jasne odlišovať od politiky historickej identity, ktorá mala legitimovať národný štát. Kým agenda národných spomienkových slávností sa stala počas 19. storočia čoraz *inkluzívnejšou* – ako je to zrejmé aj zo straty významu „batávského mýtu“ dávajúceho do popredia Holland, vstupu Frankov, Frísov a Sasov do národnej genealógie a rastúcej dôležitosti „tolerantného“ Viliama Oranžského – stával sa naopak protestantský program čoraz *exkluzívnejším*. Okrem toho, na rozdiel od diskurzu o národnej pamäti, kultúra protestantských spomienkových slávností sa nedala obmedziť na národný rámec. Luther a jeho spoločníci-reformátori (s výnimkou Erazma) boli všetci „cudzinci“ a preto sa nehodili na podobné nacionalistické zneužitie, ako sa to stalo začiatkom 20. storočia v Nemecku.⁵⁰ Počas 19. storočia sa navyše holandskí protestanti odvolávali na „ostatné protestantské krajiny“ či na spoločné náboženské dedičstvo v Európe a čelili podobným výzvam, ako rovnako zmýšľajúce protestantské podskupiny v iných krajinách. Celý tento vývoj naznačuje, že v kontexte holandského protestantizmu 19. storočia, sa otvárajú pre prístup kolektívnej pamäte použitý v tomto príspevku sľubné vyhliadky na porozumenie diferenciacii v rámci protestantského sveta.

Herman Paul, Ph.D., prednáša teóriu dejín na Univerzite v Leidene a spolupracuje na výskume moderných intelektuálnych dejín na Univerzite v Groningene. je autorom knihy o Haydenovi Whiteovi Getting Out of History: Hayden White's Critique of Historical Thought (pripravuje sa), v súčasnosti sa zaoberá krízou historicizmu. Email: h.j.paul@let.leidenuniv.nl

Bart Wallet, M.A., externe prednáša židovské dejiny na Katolíckej univerzite v Leuvene. Publikoval knihu o holandských Židoch v 19. storočí Nieuwe Nederlanders: de integratie van de joden in Nederland, 1814-1851 (Amsterdam: Bert Bakker, 2007) a v súčasnosti dokončuje doktorskú dizertáciu na Univerzite v Amsterdame. Email: b.t.wallet@uva.nl

⁵⁰ Maron, 'Luther 1917'; Günter Brakelmann, *Das deutsche Protestantismus im Epochenjahr 1917* (Witten, 1974), p. 13.